

УДК 343.982.4

Орлов Ю.В.

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ ТА ЇХ ПРОЄКТІВ

Стаття присвячена проблемі методичного забезпечення кримінологічної експертизи нормативно-правових актів та їх проєктів, дається визначення кримінологічної експертизи нормативно-правових актів та їх проєктів, а також обґрунтовується генетичний взаємозв'язок останньої з соціальною експертизою. На основі цього пропонується виділити три етапи в організації і проведенні кримінологічної експертизи нормативно-правових актів і їх проєктів: підготовчий, робочий і заключний.

Ключові слова: кримінологічна експертиза, нормативно-правові акти, соціальна експертиза, автогенез, етапи експертизи.

Сучасне українське суспільство характеризується постійно зростаючою роллю інформаційної та наукової складових його функціонування та розвитку. Це повною мірою стосується і системи протидії злочинності, як невід'ємного соціального інституту, який повинен забезпечувати максимальні результати у зменшенні суспільної небезпечності криміналу.

Очевидно, що необхідність досягнення такого результату ставить перед соціумом нові рубежі в своїй організації, які передбачають єдність наукової платформи, політичної волі, ідеології та конкретної кримінологічної практики. Стає також зрозумілим, що наукове супроводження процесу протидії злочинності повинно здійснюватись на всіх її рівнях – від проєктування норм права до їх реалізації.

З урахуванням кримінологічної неефективності та ризикованості численних правових норм, що включені до національної правової системи [2; 3], представляється особливо актуальним запровадження в національну кримінологічну практику інституту кримінологічної експертизи нормативно-правових актів та їх проєктів, як одного із перспективних напрямків протидії злочинності.

Під кримінологічною експертизою нормативно-правових актів і їх проєктів розуміється комплексне, системне, здійснюване на основі науково обґрунтованої методики спеціальне дослідження нормативно-правових актів та їх проєктів, спрямоване на виявлення та усунення (мінімізацію впливу) таких їх положень, які детермінують (можуть детермінувати) злочинність або ж блокують дію антикримінальних заходів (засобів), що вживаються суспільством і державою [6, с. 103-104]. Практичне втілення даної експертизи у кримінологічну практику залежить від того, наскільки швидко та продумано будуть розроблені методичні засади її організації та проведення.

Методикою (технологією) кримінологічної експертизи нормативно-правових актів і їх проєктів є система конкретних форм, способів і засобів отримання всесторонньої, об'єктивної та достовірної інформації про правові норми криміногенного характеру, а також їх зв'язок із станом, динамікою і детермінацією злочинності [1, с. 65].

Визначення наукових засад методики кримінологічної експертизи нормативно-правових актів і їх проектів багато в чому залежить від усвідомлення її сутнісних рис з позиції експертології. В межах вказаного наукового напрямку розроблені концептуальні засади розуміння інституту експертизи, класифікація експертиз, основні їх типи і види.

Отже, спираючись на об'єктний напрямок класифікації експертного знання (який є одним із визначальних для нашого дослідження) [4, с. 23], можна стверджувати, що кримінологічна експертиза нормативно-правових актів та їх проектів за всіма ознаками відноситься до типу соціальних експертиз. Як зазначає В.О. Луков, соціальна експертиза є дослідженням, що проводиться спеціалістами (експертами), включає в себе діагностику стану соціального об'єкту, встановлення достовірності інформації про нього і оточуюче його середовище, прогнозування його наступних змін і впливу на інші соціальні об'єкти, а також вироблення рекомендацій для прийняття управлінських рішень і соціального проектування в умовах, коли дослідницька задача важко піддається формалізації [4, с. 19]. Під соціальними об'єктами В.О. Луков розуміє людей, соціальні спільноти, соціальні інститути і процеси, організації, соціальні цінності, ідеї, концепції, акти законодавства та інші нормативні акти, що прямо чи побічно передбачають нормативні зміни, і т.п. Звідси, об'єкти експертно-кримінологічного дослідження (а ними є нормативно-правові акти і їх проекти) охоплюються більш широким об'єктом соціальної експертизи. Крім того, на відомому рівні узагальнення співпадають і завдання аналізованих експертиз. Так, В.О. Луков вказує, що завданням соціальної експертизи є встановлення відповідності діяльності органів державної влади, інших соціальних інститутів соціальним інтересам громадян і задачам соціальної політики, а також формування пропозицій по досягненню цієї відповідності [4, с. 22]. Проектуючи зазначене на площину кримінологічної експертизи, відзначимо, що, метою останньої є встановлення відповідності рішень органів державної влади (у вигляді нормативно-правових актів і їх проектів) інтересам громадян (у формі криміногенної безпечності соціального простору) і задачам соціальної (наразі кримінологічної) політики, а також формування відповідних пропозицій кримінологічного характеру по досягненню цієї відповідності. Отже, враховуючи наведену родову тотожність об'єкту, та завдання соціальної і кримінологічної експертизи можна вести мову про родову підпорядкованість останньої і віднесення її до типу соціальних експертиз.

В аспекті розглядуваної проблематики цікавим буде звернути увагу на те, що в соціальній експертизі, на відміну від традиційної, неясною є власне сама ситуація її проведення (з приводу останньої завжди існує чимало думок, аж до того, що проблемної ситуації немає і нема про що говорити) [5]. Крім того, заздалегідь напевне невідомий склад експертів. А тому соціальна експертиза будується за принципом автогенезу: зсередини самої експертизи формується ситуація, напрямок і спосіб здійснення суспільних перетворень, з'являється склад експертів і створюється система експертування. Сказане в повній мірі відноситься і до кримінологічної експертизи, адже конкретний склад експертів залежить саме від ситуації експертування, зокрема від сфери (сфер) суспільних відносин, що підлягає експертно-кримінологічному дослідженню. Останні можуть мати самий різнобічний характер, але обов'язково мають бути визначені межами кримінологічної ситуації. Це означає, що кожен соціальний об'єкт,

пов'язаний з дією нормативно-правового акту розглядається з позиції його криміногенно детермінуючої або ж антикримінальної ролі. Специфіка ж самих цих об'єктів полягає в тому, що вони можуть проявлятися на різних площинах соціального життя і вимагають залучення до їх дослідження під керівництвом кримінолога спеціалістів відповідних галузей знань, перелік яких заздалегідь і однозначно визначити неможливо.

Таким чином, доходимо до того, що одним із концептуальних методичних принципів організації кримінологічної експертизи нормативно-правових актів і їх проєктів є принцип автогенезу. Однак, він стосується радше організаційного, ніж сутнісного аспекту експертно-кримінологічного дослідження. Щодо останнього, то необхідно зауважити на тому, що потреба у отриманні нового знання про майбутні зміни у кримінологічній обстановці у зв'язку з прийняттям нового нормативно-правового акту, або ж у зв'язку зі зміною соціальних обставин, які можуть спричинити негативний криміногенний вплив діючого нормативно-правового акту (чи його проєкту), визначає прогностичну (а не аналітичну) суть кримінологічної експертизи нормативно-правових актів та їх проєктів. Саме прогностична спрямованість дослідження визначає концептуальні основи побудови методики останнього.

Визнаючи прогностичну природу кримінологічної експертизи, А.П. Закалюк пропонує в її методиці виділити шість основних операцій: 1) операція відбору та підготовки експертів до проведення експертизи; 2) операція щодо навчання експертів навичок експертного оцінювання; 3) операція з моделювання та оцінювання кримінологічної інформації; 4) операція з оцінки впливу об'єкта експертизи на кримінологічні чинники; 5) операції з агрегування індивідуальних експертних оцінок у групову оцінку впливу правової норми та об'єкта експертизи в цілому на кримінологічні чинники; 6) операція з підготовки експертного висновку [3, с. 203-232].

Не заперечуючи викладену А.П. Закалюком логіку диференціації процесу експертно-кримінологічного дослідження проєктів нормативно-правових актів, однак зазначимо, що, на нашу думку, більш ефективним в методичному аспекті буде «прийняття на озброєння» виробленої у науковому напрямку експертології тричленної структури організації і проведення експертизи, яка включає в себе підготовчий, робочий і заключний етапи. Такий підхід, по-перше, є логічно більш обґрунтованим, дозволяє охопити всі методично значущі процедури і, по-друге, перевірений практикою численних видів експертиз (від судових до технічних). У зв'язку з цим, вважаємо за доцільне надати коротку характеристику вказаним етапам у їх приналежності до кримінологічної експертизи нормативно-правових актів і їх проєктів.

Підготовчий етап починається після прийняття рішення про проведення кримінологічної експертизи нормативно-правового акту чи його проєкту і видання відповідного акту (вказівки, доручення тощо) компетентним органом державної влади. На цьому етапі з'ясовується об'єкт експертизи, предмет її дослідження, визначається склад робочої групи, відбувається розробка програми експертного дослідження, визначаються джерела інформації, шляхи її збирання, необхідність матеріально-технічного оснащення, вартість робіт. На цьому етапі можливо, на нашу думку, об'єднати і виділені А.П. Закалюком I та II операції.

Кримінологічна експертиза нормативно-правових актів та їх проектів, логічно визначаючи останні як об'єкт свого дослідження і будучи вбудованою в систему кримінологічного знання і практики (а останні, як відомо, носять міждисциплінарний характер), тим самим обумовлює свою увагу до широкого спектру соціально-правових реалій, як до предмету пізнання. Весь цей спектр умовно можна скомпонувати за трьома напрямками: а) елементи правової системи суспільства; б) соціальні практики; в) злочинність як особливий вид взаємодії правової системи і соціальних практик.

Провідними складовими частинами правової системи, які потрапляють до предмету кримінологічної експертизи є, по-перше, її позитивно-правове ядро – конкретні норми права, їх системи, інститути права, проекти правових норм; по-друге, - правовідносини, як реальна форма існування і функціонування нормативної складової позитивного права; по-третє, - правозастосувальна практика, як у ретроспективі, так і в актуальній перспективі; по-четверте, - концептуальні положення правової і кримінологічної політики держави, зміст та спрямованість правових інновацій, їх оформлення у діючій правотворчій та правозастосувальній практиці (державні програми економічного, соціального, культурного розвитку, розвитку окремих галузей народного господарства, програми протидії злочинності тощо).

Що стосується соціальних практик, то до них можна віднести різного роду соціальні інститути та підсистеми суспільства, інноваційні процеси у соціокультурній, економічній, духовній сферах, особливості сприйняття соціумом так званих ефектів глобалізації: реакції на збільшення обсягів та інтенсивності транснаціональних потоків капіталу, інформації, людських ресурсів; реакції на поширення стандартів споживання і світосприйняття у світлі глобалізаційних процесів; компенсаторні соціальні механізми на неадекватні правові норми.

Проте, щоб не вийти за межі предмету дослідження, слід зазначити, що означені соціальні практики і елементи правової системи суспільства у своїй взаємодії і взаємозв'язку належать до предмету кримінологічної експертизи настільки, наскільки вони є системоутворюючими і мають детермінаційне значення для злочинності в Україні. При цьому мова може йти як про негативні ефекти динамічної взаємодії вказаних елементів, так і їх позитивні форми організації, що має важливе значення для надання дієвих рекомендацій за результатами кримінологічної експертизи нормативно-правових актів та їх проектів.

Слід зазначити, що, незважаючи на умовну сегментованість предмету кримінологічної експертизи, необхідним є цілісне його сприйняття.

Склад робочої групи кримінологічної експертизи за принципом автогенезу визначається змістом та обсягом суспільних відносин, що є предметом регулювання нормативно-правового акту. Концептуально робоча група має складатись з трьох експертів: кримінолог, спеціаліст у галузі суспільних відносин, що регулюються нормативно-правовим актом і спеціаліст, який здатен перекласти кримінологічно значиму інформацію на математичну мову з метою уніфікації її форми та наступною обробкою ЕОМ (математик-аналітик). При цьому спеціалісту-кримінологу належить керівна, координуюча роль у роботі групи.

Робоча програма кримінологічної експертизи нормативно-правових актів та їх проектів включає: а) висунення робочої гіпотези стосовно криміногенності певних

норм права; б) постановку конкретних завдань щодо дослідження як статичних (наявність криміногенно небезпечних колізій, техніко-юридичних хиб тощо), так і динамічних (ступінь і вектор розвитку окремих соціальних інститутів і їх узгодженість із правовою інновацією тощо) характеристик норми права; в) виділення етапів, підетапів дослідження; г) складання узгодженого плану дій робочої групи.

Робочий етап кримінологічної експертизи нормативно-правових актів та їх проектів складається з: а) кримінологічного моніторингу, метою якого є збір інформації, яка безпосередньо і опосередковано (але належно) стосується об'єкту дослідження: стан урегульованості суспільних відносин, інтенсивність та напрям конкретної соціодинаміки, стан злочинності, пов'язаної із досліджуваною сферою відносин тощо (спектр методів збору інформації самий широкий – від статистичних до спеціально-кримінологічних); б) кримінологічного прогнозування, яке полягає у проектуванні на соціальну площину криміногенно значимого аспекту розвитку суспільних відносин без врахування дії відповідного нормативно-правового акту (або ж без внесення змін у останній), а також відповідному проектуванні із врахуванням дії правових норм зазначеного нормативно-правового акту. На цьому етапі можливо, на нашу думку, об'єднати виділені А.П. Закалюком III та IV операції.

Заключний етап полягає у наданні на основі кримінологічного прогнозу науково обґрунтованих конкретних висновків стосовно наявності чи відсутності криміногенно небезпечних норм права у нормативно-правовому акті та викладенні відповідних пропозицій щодо їх усунення. У цьому етапі можливо об'єднати виділені А.П. Закалюком V та VI операції.

Підсумовуючи вищенаведене зазначимо, що положення лише у загальному вигляді окреслюють принципові засади методики кримінологічної експертизи нормативно-правових актів та їх проектів, відіграють роль системи координат, прив'язка до якої обумовлює, на наше переконання, адекватний вектор наукового пошуку.

Список використаних джерел та література:

1. Бодак А., Бажанов О. Проблемы криминологической экспертизы // Юстиция Беларуси. – 2005. - №4. – С. 65-66.
2. Джужа О., Кирилюк А. Криминологічна експертиза як засіб удосконалення законотворчого процесу // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією. – 2003. - №8. – С. 125-137.
3. Закалюк А.П. Курс сучасної української криминології: теорія і практика: У 3 кн., Кн. 3. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – С. 189-232.
4. Луков В.А. Социальная экспертиза. – М.: Ин-т молодёжи, 1996.
5. Попов С.В. Организационно-деятельностные игры – мышление в зоне риска // Альманах «Кентавр». – 1994. – № 3.
6. Орлов Ю.В. Криминологічна експертиза нормативно-правових актів як засіб протидії злочинності // Право України. – 2008. – №2. – С. 101-104.

Орлов Ю.В. Научные основы методики криминологической экспертизы нормативно-правовых актов и их проектов.

Статья посвящена проблеме методического обеспечения криминологической экспертизы нормативно-правовых актов и их проектов. Дается определение криминологической экспертизе нормативно-правовых актов и их проектов, а также обосновывается генетическая взаимосвязь последней с социальной экспертизой. На основе этого предлагается выделить три этапа в организации и проведении криминологической эксперти-

зы нормативно-правовых актов и их проектов: подготовительный, рабочий, заключительный.

Ключевые слова: криминологическая экспертиза, нормативно-правовые акты, социальная экспертиза, автогенез, этапы экспертизы.

Orlov Y.V. The sciences bases of methodic of criminological expertise of deeds and their projects.

The article is dedicated to the problem of methodical bail of criminological expertise of laws and its projects. The author has been given the definition of criminological expertise of laws and its projects and proved genetical junction with social expertise. On the base of this the author has been proposed three stadiums: prepare stadium, work stadium and seclusion stadium.

Key words: criminological expertise, deeds, social expertise, autogenesis, expertise's stadiums.

Надійшла до редакції 19.11.2008 р.